

<https://rppl.ui.ac.ir/?lang=en>
Textual Criticism of Persian Literature
E-ISSN: 2476-3268
Document Type: Research Paper
Vol. 16, Issue 3, No. 63, Autumn 2024
Received: 10/05/2024 Accepted: 05/08/2024

Criticism of the New Edition of Tarikh-e Bayhaghi Corrected by Yahagghi and Seyyedi

Jamileh Akhyani

Associate professor in Persian Language and Literature, Department of Persian Language and Literature,
Faculty of Literature and Humanities, University of Zanjan, Zanjan, Iran
j_akhyani@znu.ac.ir

Abstract

Tarikh-e Beyhaghi (Beyhaghi's History) is a seminal work in Persian literature and historiography. Fayyaz dedicated his life to correcting and improving this text. In 2009, a revised edition of the work edited by Yahagghi and Seyyedi was published. The primary advantage of this new edition was the detailed introduction, annotations, and supplementary materials, which greatly facilitated the work of readers and researchers. However, the editors had made numerous unjustified interventions in the text, to the extent that this benefit was largely overshadowed by the distortion of the original work of such great significance. It was anticipated that after more than a decade since the initial publication and appearance of numerous scholarly articles on the topic, many of the problems would have been addressed in the new edition. Regrettably, the 2022 edition, which claimed to incorporate "complete revision, additions, and corrections", failed to live up to these expectations as only a few of the numerous issues were rectified. Due to the impracticality of addressing all the flaws of this editorial effort in a single article, the present work examined select problems under the following headings: "Departure from the normative contextual meaning", "Disregard for Bayhaghi's stylistic features", "Ignoring the frequency of evidence", "Unjustified textual changes", "Unsupported readings of the text", and "Neglect of literary sensibilities in text correction".

Keywords: Criticism, New Edition, Tarikh-e Beyhaghi, Correction, Yahagghi and Seyyedi.

Introduction

The study and correction of the text of Tarikh-e Beyhaghi (Bayhaghi's History) is an ongoing scholarly endeavor. In 2018, a revised edition of this seminal work edited by Yahagghi and Seyyedi was published. The primary advantage of this new edition was its detailed introduction, annotations, and supplementary materials, which promised to greatly facilitate the work of readers and researchers. However, despite the editors' efforts, this revision had fallen short of expectations.

*Corresponding author

2476-3268© The Author(s).
This is an open access article under the CC BY-NC 4.0 License

Published by University of Isfahan

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

 [10.22108/rppl.2024.141426.2351](https://doi.org/10.22108/rppl.2024.141426.2351)

In fact, many clear and well-established expressions in the original text had been altered in a manner that was incongruent with the stylistic and semantic norms of Tarikh-e Beyhaghi. Regrettably, the 2022 re-edition of the work, which claimed to incorporate "complete revision, additions, and corrections", had also failed to address these issues satisfactorily. This article aimed to provide a critical assessment of this editorial endeavor, examining the problems and shortcomings in the revised versions of Tarikh-e Beyhaghi.

Materials & Methods

This study employed a descriptive-analytical research approach. First, the text of Tarikh-e Beyhaghi was carefully examined and its semantic context and relevant stylistic norms were identified. The revised editions were then evaluated against these established textual and contextual criteria. Through this analysis, numerous instances of non-compliance between the editorial changes and the normative textual features of Tarikh-e Beyhaghi were identified. From these problematic cases, the present work selected and examined representative examples, drawing on evidence from the original Tarikh-e Beyhaghi to demonstrate the inaccuracy of the editorial interventions.

Research Findings

The analysis of the revised editions of Tarikh-e Beyhaghi, particularly the 2018 version edited by Yahaghi and Seyyedi, revealed several significant problems with the editorial approach and the quality of the corrections made.

Failure to Adhere to Semantic and Stylistic Norms

The most prominent issue identified was the editors' disregard for the semantic and stylistic conventions that were deeply embedded in Tarikh-e Beyhaghi. The study found numerous instances where the revised text departed from the narrative logic and meaning conveyed in the original work. Additionally, the editors had failed to preserve the distinctive stylistic features that had made Bayhaghi's chronicle unique among historical writings of the period.

Neglect of Signature Textual Elements

Another key problem was the editors' lack of attention to the recurring textual elements that could be considered Bayhaghi's idiomatic or signature expressions. These characteristic phrasings and constructions, which had become almost emblematic of the author's voice, had been overlooked or altered in the revised editions.

Arbitrary Changes Lacking Justification

The analysis also identified numerous instances where the editors had made changes to individual words or short passages without providing adequate explanations or evidence from the original text to justify such alterations. These arbitrary modifications had undermined the integrity of the revised edition and its fidelity to Bayhaghi's original work.

Misreadings and Disruption of Meaning

In some cases, the study found that the editors' interventions had led to misreadings of the text, resulting in interpretations that were incongruous with the overall meaning and logic of Tarikh-e Beyhaghi. These misreadings contributed to a loss of coherence and persuasiveness in the revised versions.

Insufficient Consideration of Literary Sensibilities

The findings suggested that the editorial process had not given sufficient weight to the role of literary aesthetics and sensibilities in the correction of a work like Tarikh-e Beyhaghi, which was renowned for its sophisticated use of language and rhetorical devices.

Overall, the critical assessment of the revised editions indicated that some of the most fundamental criteria for a rigorous and comprehensive editorial approach had been overlooked, undermining the reliability and scholarly value of the corrections made to this seminal historical work.

Discussion of Results & Conclusion

If we were to exhaustively document all the instances of deviation from rigorous editorial norms in Yahagghi and Seyyedi's revision of *Tarikh-e Beyhaghi*, the present article would be prohibitively lengthy. Therefore, we selected and highlighted the most salient problems observed in this editorial work.

The primary shortcomings identified included:

1. Failure to adhere to the semantic norms of the original text, resulting in disruptions to the narrative logic and substantive meaning
2. Disregard for the distinctive stylistic features that had made *Tarikh-e Beyhaghi* unique among works from the same era and surrounding periods
3. Neglect of the recurring textual elements that could be considered Bayhaghi's signature "slogans" or idioms
4. Arbitrary changes to words or phrases without providing adequate explanations or justifications grounded in evidence from the original work
5. Misreadings of the text that undermined the coherence and persuasiveness of the meaning
6. Insufficient consideration for the role of literary sensibilities in the process of textual correction

Undertaking the correction of an acclaimed and influential work like *Tarikh-e Beyhaghi* required a multifaceted expertise and application of rigorous scholarly tools. Given the venerated status of this historical chronicle, it was reasonable to expect the highest standards of care and caution in the preparation of an authoritative edition.

Based on a critical examination of the latest revision by Yahagghi and Seyyedi, it appeared that some of the most essential criteria for a robust and comprehensive editorial approach had been overlooked. The differences observed in this new edition often mirrored the variants previously deemed unsuitable by the esteemed scholar Fayyaz, who had relegated them to the footnotes. It is the hope of the present author that this critical analysis may prompt greater accuracy and diligence among editors tasked with the correction of Persian literature's most valuable texts. Additionally, it is hoped that this work may serve as an impetus for the revisitors of *Tarikh-e Beyhaghi* to re-evaluate their editorial decisions and strive for a more faithful and scholarly rendering of this seminal historical work.

متن‌شناسی ادب فارسی

سال شانزدهم، شماره سوم (پیاپی ۶۳)، پاییز ۱۴۰۳، ص ۵۴-۳۷

تاریخ وصول: ۱۴۰۳/۲/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۵/۱۵

مقاله پژوهشی

نقدی بر ویرایش جدید تاریخ بیهقی به تصحیح یاحقی، سیدی

جمیله اخیانی - ، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه زنجان، زنجان، ایران

j_akhyani@znu.ac.ir

چکیده

تاریخ بیهقی از امهات متون ادبی و تاریخی ماست. برای تصحیح این کتاب زنده‌یاد فیاض عمر گذاشته و زحمت فراوان کشیده است. در سال ۱۳۸۸ آقایان یاحقی و سیدی تصحیح تازه‌ای از این کتاب منتشر کردند. مهم‌ترین حسن این تصحیح، مقدمه مفصل، تعلیقات، توضیحات و فهرست‌هایی است که می‌تواند یاریگر خواننده و پژوهشگر باشد؛ اما متأسفانه مصححان آن‌قدر متن را دست‌کاری‌های ناموجه کرده‌اند که باید گفت این حسن در قبال به بیراهه کشاندن متن کتابی با چنان عظمت، چندان نمی‌ارزد. گمان می‌رفت پس از گذشتن بیش از یک دهه از چاپ کتاب و انتشار مقالات بسیار درباره آن، در ویراست جدید بخش مهمی از اشکالات برطرف شده باشد، اما ویرایش جدید کتاب در سال ۱۴۰۱ که عنوان «با تجدید نظر و افزوده‌ها و اصلاحات کامل» را بر روی جلد داشت، این انتظارات را نقش بر آب کرد؛ زیرا در ویراست جدید تنها تعداد اندکی از اشکالات فراوان کتاب اصلاح شده بود. از آنجاکه پرداختن به تمامی ایرادات این تصحیح در یک مقاله نمی‌گنجد، در مقاله حاضر به پاره‌ای از این اشکالات ذیل چند عنوان «فاصله‌گیری از بافت هنجارمند معنایی»، «بی‌توجهی به سبک تاریخ بیهقی»، «نادیده‌انگاشتن بسامد شواهد»، «تغییرات بی‌توجهی»، «خوانش ناموجه متن» و «بی‌توجهی به جایگاه ذوق ادبی در تصحیح متون» می‌پردازیم.

واژه‌های کلیدی

نقد، ویرایش جدید، تاریخ بیهقی، تصحیح یاحقی - سیدی

مسئول مکاتبات

۱. مقدمه

درباره جایگاه تاریخ بیهقی و نویسنده آن بسیار گفته‌اند و نوشته‌اند و هنوز می‌توان گفت و نوشت؛ زیرا هم متن اثر پژوهش‌پذیر است و هم سبک نگارش و جهان‌نگری نویسنده آن درخور توجه و بازکاوی؛ ضمن اینکه اهتمام به روشنگری در زمینه اثری چون تاریخ بیهقی و نویسنده آن، گامی در جهت پاسداشت زمینه‌های فرهنگی و معرفتی و هویتی یک ملت در معنای وسیع آن نیز می‌تواند قلمداد شود. در نظر داشتن چنین جایگاهی برای تاریخ بیهقی و نویسنده آن، گویای آن است که گفته‌ها و نوشته‌های این حوزه مطالعاتی، بیش‌ازپیش نیاز به پایش و پالایش دارد تا ارزش و اهمیت پژوهش‌های هدفمند و قاعده‌مند روشن‌تر شود و نیز کارهای سطحی‌تر و فاصله‌دارتر از سبک و سیاق اثر و نویسنده آن، نقد و ارزیابی دقیق‌تر و حک و اصلاح شود.

یکی از زمینه‌های مطالعاتی مرتبط با تاریخ بیهقی تصحیح متن این اثر است که بارها انجام شده است و همچنان ادامه دارد؛ اما تصحیح متن اثری با این اهمیت، دانش چندوجهی مصحح را می‌طلبد؛ علاوه بر آنکه مصحح باید بیش‌ازپیش جانب احتیاط را نگه دارد و با دقت هرچه تمام‌تر تمامی تصحیح‌های پیشین را پیش چشم داشته باشد.

تصحیح جدید تاریخ بیهقی به کوشش محمدجعفر یاقی و مهدی سیدی از آن جمله تصحیح‌هایی است که با همه تلاش‌های صورت‌گرفته، نه‌تنها نتوانسته حق مطلب را ادا کند، بلکه با دست‌کاری‌های ناموجه، بسیاری از عبارات روشن و بی‌ابهام متن را به صورتی درآورده است که نه با سبک تاریخ بیهقی می‌خواند و نه با هنجارهای معنایی. گمان می‌رفت با گذشت بیش از ده سال از چاپ اول کتاب، مصححان در ویراست تازه، اشکالاتی را که در این مدت پژوهشگران و دلسوزان بر کتاب گرفته‌اند، برطرف کنند و تصحیحی پیراسته‌تر ارائه کنند، اما اشکالات اصلاح‌شده در مقایسه با حجم ایرادات، بسیار اندک است. در مقاله حاضر با اذعان به مزیت تصحیح جدید از نظر داشتن مقدمه مفصل، تعلیقات، توضیحات و فهرست‌های مختلف و نیز صائب بودن برخی از ایرادات تصحیح‌شده، نمونه‌هایی از تصحیحات ناموجه مصححان در قالب چند عنوان «فاصله‌گیری از بافت هنجارمند معنایی»، «بی‌توجهی به سبک تاریخ بیهقی»، «نادیده‌انگاشتن بسامد شواهد»، «تغییرات بی‌توجیه»، «خوانش نادرست متن» و «بی‌توجهی به جایگاه ذوق ادبی در تصحیح متون» نشان داده شده است.

نکته‌ای که نگارنده باید بر آن تأکید کند این است که آنچه در مقاله پیش رو آمده، تنها نمونه‌هایی از اشکالات این تصحیح است و اگر قرار باشد نادرستی همه موارد تصحیح جدید بررسی شود، از حجم معمول یک مقاله فراتر خواهد رفت.

۲. پیشینه پژوهش

مقالات متعددی در نقد این تصحیح نوشته شده است و نویسندگان حسن و عیب آن را متذکر شده‌اند. برخی مقالات فقط اشکالات مربوط به توضیحات و تعلیقات را بررسی کرده‌اند، برخی اشکالات مربوط به گزینش نسخه‌ها و برخی اشکالات هر دو بخش. در اینجا فقط از مقالاتی یاد می‌کنیم که در نقد گزینش نسخه‌ها در تصحیح جدید نوشته شده است:

آدینه کلات و ساکت (۱۳۹۰) در مقاله «نقد و بررسی تصحیح جدید تاریخ بیهقی» ضمن تأکید بر مزایای کتاب اشکالات نگارشی، تصحیحی، توضیحی و نیز کمبودها و کاستی‌های تصحیح را مطرح و در بخش «پیشنادهایی برای تصحیح» در مجموع هفت پیشنهاد ارائه کرده‌اند. در مقاله «نقد نسخ تاریخ بیهقی با تکیه بر آرایش واژگانی و اقتضای حال» از سیدقاسم (۱۳۹۲)، نویسنده با بررسی آرایش واژگان در تاریخ بیهقی، برخی از اختلافات دو تصحیح را مقایسه و ارزیابی کرده و از یازده اختلاف بررسی شده، هشت اختلاف را در چاپ فیاض و سه اختلاف را در چاپ یاحقی و سیدی به آرایش واژگانی معمول و اقتضای حال در تاریخ بیهقی نزدیک‌تر دانسته است. رستگاری (۱۳۹۵) در مقاله «نقدی بر تصحیح یاحقی _ سیدی از تاریخ بیهقی» فقط کاستی‌های باقی‌مانده مجلد پنجم (۸۳ صفحه نخست تصحیح جدید) را از نظر ضبط واژه‌ها، رسم الخط متن و نیز تعلیقات بررسی کرده است. وی هشت نمونه از ضبط‌هایی که به نظرش نادرست بوده را مفصل توضیح داده و به هفت نمونه هم گذرا اشاره کرده است؛ ضمن اینکه از برتری برخی ضبط‌های تصحیح جدید نیز سخن گفته است. در مقاله «بررسی صحت ضبط سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در دو تصحیح فیاض و یاحقی _ سیدی» از محمدی و پارسا (۱۳۹۹)، نویسندگان صحت ضبط همه اشعار فارسی تاریخ بیهقی را در دو تصحیح فیاض و یاحقی _ سیدی بررسی کرده و از مجموع ۸۱ بیت مغشوش، در ۵۳ بیت برتری را با تصحیح فیاض دانسته‌اند. در مقاله «نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در تصحیح یاحقی _ سیدی» از محمدی و پارسا (۱۴۰۰) نیز نویسندگان اوزان اشعار فارسی را در دو تصحیح مقایسه تطبیقی کرده و نتیجه گرفته‌اند که اشکالات وزنی تصحیح یاحقی _ سیدی یازده بیت بیشتر از تصحیح فیاض است و فقط وزن یک بیت در تصحیح یاحقی _ سیدی بر تصحیح فیاض برتری دارد. لازم به یادآوری است که آنچه در مقاله حاضر آمده یا متفاوت از مواردی است که پژوهشگران در مقالات یادشده آورده‌اند یا با رویکرد تازه بررسی شده است.

۳. بحث و بررسی

مصححان شیوه تصحیح خود را التقاطی با تکیه بر چهار نسخه یک‌جهت و متفاوت معرفی (نک: بیهقی، ۱۴۰۱، ص. صد و چهل و یک) و تأکید کرده‌اند که برای چاپ فیاض اهمیت ویژه‌ای قائل بوده و «همه‌جا با دقت تمام» در زیرنویس «با نام کامل» از آن یاد کرده‌اند؛ به گونه‌ای که «خواننده کنجکاو می‌تواند نقد موردبهمورد و همه‌جانبه چاپ فیاض را از حواشی برای خود استخراج کند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. صد و چهل و یک)، اما وقتی خواننده کنجکاو به متن فیاض مراجعه می‌کند، نمی‌تواند چندان با مصححان هم‌داستان باشد.^۱

از میان نسخه‌هایی که یاحقی _ سیدی در تصحیح از آن بهره برده‌اند، دو نسخه قدمت بیشتری دارند: یکی نسخه C که تاریخ کتابت ندارد، ولی تاریخ وقف آن را حدود ۷۰-۱۰۶۹ حدس زده‌اند و در نتیجه کتابت آن قطعاً می‌توانسته سال‌ها پیش از این باشد و دیگری نسخه N که در سال ۱۱۶۹ق در گجرات خریداری شده است. بقیه نسخ یا تاریخ ندارند یا تاریخ کتابت همگی به بعد از سال ۱۲۰۰ق برمی‌گردد و البته هر دوی این نسخه‌ها در اختیار فیاض بوده‌اند؛ بنابراین، یاحقی و سیدی اگرچه در جمع‌آوری نسخه‌های خطی از نظر کمیت برتری قابل ملاحظه‌ای دارند، از لحاظ قدمت نسخه‌ها هیچ‌گونه امتیازی بر فیاض ندارند (نک: محمدی و پارسا،

۱۴۰۰، ص. ۴۳۴). به این ترتیب در تصحیح جدید وقتی خواننده با ضبط تازه‌ای مواجه می‌شود و به تصحیح فیاض مراجعه می‌کند، در اکثر موارد، ضبط جدید را در نسخه‌بدل‌هایی می‌یابد که فیاض آنها را مناسب ندیده و به پانویس منتقل کرده است. به هر حال در تصحیح متون به‌ویژه اثر ممتازی چون *تاریخ بیهقی*، رعایت برخی شاخص‌ها ضرورت کامل دارد؛ به گونه‌ای که عدول از آنها به معنای دورشدن از اصول اولیه تصحیح است. خواننده در تصحیح یاحقی و سیدی از *تاریخ بیهقی* با ناسازواری‌های زیادی مواجه می‌شود که اشاره به همه آنها در این مقاله نمی‌گنجد؛ بنابراین، کوشیده‌ایم بخشی از آنها را ذیل مدخل‌هایی بیاوریم که در همخوانی مناسب با مؤلفه‌های ضروری در تصحیح یک متن قرار دارند. یادآوری می‌شود که برای تأکید بر ناهمخوانی تغییرات اعمال‌شده از سوی مصححان با متن *تاریخ بیهقی*، ارجاع شواهد نقل‌شده از *تاریخ بیهقی* به تصحیح خود آنهاست.

۱-۳. فاصله‌گیری از بافت هنجارمند معنایی

تاریخ بیهقی متنی یکپارچه است که از کلان‌روایت‌ها و خرده‌روایت‌هایی تشکیل شده است و مانند هر روایت دیگری منطق روایی دارد. مصححان گاه بدون توجه به جمله‌ها و عبارت‌های بعدی، با تغییری ناموجه بافت معنایی متن را به هم ریخته و منطق روایی و رسانایی آن را دچار اشکال کرده‌اند. شواهد زیر از این جمله است:

«و پس اهل بساط و خوان آمدند و خوانی با تکلف بسیار ساخته بودند و رسول را بیاوردند و بر خوان سلطان بنشانند» (*بیهقی*، ۱۳۵۶، ص. ۵۳).

«و پس با اهل نشاط بر خوان آمدند و خوانی با تکلف بسیار ساخته بودند و رسول را بیاوردند و بر خوان سلطان بنشانند» (*بیهقی*، ۱۴۰۱، ص. ۴۱).

در تصحیح فیاض عبارت روشن است: اهل بساط و خوان آمدند و کارهای مربوط را انجام دادند و همه بر خوان نشستند، اما با این تصحیح اولاً مشخص نیست که چه کسانی با اهل نشاط بر خوان آمدند و ثانیاً تا آخر ماجرا که «رسول برفت سلخ شعبان» (*بیهقی*، ۱۴۰۱، ص. ۴۱) خبری از اهل نشاط نیست. علاوه بر آنکه اهل نشاط مانند اهل بساط، خدمه مجلس محسوب می‌شده و نمی‌توانسته‌اند همراه با مهمانان بیایند و در یک جا بنشینند.

«و عهد خراسان و جمله مملکت پدر بخواستیم ... با آنچه موفق گردیم بگرفتن» (*بیهقی*، ۱۳۵۶، ص. ۹۳)

«و عهد خراسان و جمله مملکت پدر بخواستیم ... با آنچه مخیل کردیم به گرفتن آن» (*بیهقی*، ۱۴۰۱، ص. ۷۰)

در پانویس گفته‌اند مخیل گردیم هم می‌توان خواند، اما با این تصحیح، منطق روایی متن به هم می‌ریزد؛ زیرا مسعود از خلیفه می‌خواهد عهد هرچه را که خیال دارد آن را تصرف کند (بدون اینکه تصرف کرده باشد) هم به او بدهد.

«این پدریان نخواهند گذاشت تا خداوند را مرادی برآید و یا مالی بحاصل شود» (*بیهقی*، ۱۳۵۶، ص. ۱۰۰)

«این پدریان نخواهند گذاشت تا خداوند را مرادی برآید و یا مالی حاصل شود» (*بیهقی*، ۱۴۰۱، ص. ۷۵)

این عبارت مربوط به ماجرای آلتون‌تاش و قصد مسعود در فروگیری اوست. بر طبق *تاریخ بیهقی* یکی از دلایل فروگرفتن افراد، تصاحب مال آنان است؛ چنان‌که پس از هر فروگیری، اموال فرد غارت می‌شود. این موضوع را در سخنان علی قریب به بونصر مشکان هم می‌توان دید: «اما دانم که این عاجزان این خداوندزاده را بنگذارند تا

مرا زنده ماند که بترسند و وی بدین مال و حطام من نگرد و خویشان را بدنام کند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۴۶)؛ اما «مال حاصل شدن» یعنی چه؟ به آرزویش برسد؟ با فروگرفتن آلتوتناش، مسعود به چه آرزویی می‌رسیده است؟ علاوه بر آن مگر «مرادی برآید» نزدیک به همان معنی نیست؟

«و طاهر بیکبارگی سپر بیفکند و اندازه تمامی بدانست» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۱۸۰)

«و طاهر بیکبارگی سر بیفکند و اندازه تمامی بدانست» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۳۷)

معنای کنایی «سپرافکندن» تسلیم شدن است و باتوجه به ادامه متن که دیگر طاهر در «حدیث کتابت» سخن نمی‌گوید، کاملاً مناسب است؛ نیز باتوجه به گفته بونصر که: «امروز به تو نمایم حال معاملات دانستن و نادانستن» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۳۷)، ماجرا به نوعی مبارزه بین بونصر مشکان و طاهر دبیر تبدیل شده بوده است؛ از این رو «سپرافکندن» با این «مبارزه» تناسب دارد؛ علاوه بر اینکه «سرافکندن» به معنی «شرمند شدن» نیازی به قید «یکبارگی» ندارد.

«گفت بوبکر حصیری را و پرسش را خلیفه با جبه و موزه بخانه خواجه آورد و بایستاید و عقابین بردند

کس نمیداند که حال چیست» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۰۱)

«گفت بوبکر حصیری را و پرسش را خلیفه با جبه و موزه به خانه خواجه آورد و بایستاداید و عقابین

بزند کس نمیداند که حال چیست» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۵۳)

عقابین وسیله شکنجه بوده است. شاهدان به بیهقی می‌گویند عقابین را به داخل خانه برده‌اند، اما با تصحیح جدید گویی آنها را عقابین هم زده‌اند؛ در حالی که نخست، وقتی هیچ‌کس را به داخل راه نداده‌اند، منطقاً آن‌ها گویند نمی‌تواند بدانند که آنها را عقابین زده‌اند یا نه و دوم، با تدبیر امیر و اجرای آن توسط بونصر مشکان عمل عقابین زدن انجام نمی‌شود؛ چنان‌که در ادامه از پیام بونصر مشکان به امیر می‌خوانیم: «چنانکه فرمان عالی بود آبی بر آتش زدم تا حصیری و پرسش را نزدند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۵۳).

«پس از بازگشتن به غزنین ما را بنشانند و معلوم نه که در باب حسنک چه رفت و امیر ماضی با خلیفه

سخن بر چه روی گفت. بونصر مشکان خبرهای حقیقت دارد، از وی باز باید پرسید» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۲۶)

«پس از بازگشتن به غزنین ما را بنشانند و معلوم که در باب حسنک چه رفت و امیر ماضی با خلیفه سخن

بر چه روی گفت. بونصر مشکان خبرهای حقیقت دارد، از وی باز باید پرسید» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۱)

با حذف «نه» عبارت، معنایی کاملاً متضاد یافته است و دو پرسش پیش می‌آورد: ۱. اگر معلوم بوده که «در باب حسنک چه رفت»، چرا وزیر مقدمه‌چینی می‌کند که من در زندان بودم؟ ۲. چرا می‌گوید از بونصر مشکان پرسید که «خبرهای حقیقت دارد»؟ مگر قضیه «معلوم» نیست؟

«طغرل شرابی رنگین بدست بایستاد و امیر یوسف را شراب دریافته بود چشمش بر وی بماند و عاشق

شد» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۳۰)

«طغرل شرابی رنگین بدست بایستاد و امیر یوسف را شرابی دریافته بود چشمش بر وی بماند و عاشق

شد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۵۱)

معلوم نیست مصححان به چه دلیل «شراب» را تبدیل به «شرابی» کرده‌اند؛ به‌ویژه آنکه در ادامه هم می‌خوانیم: «و یوسف را شراب دریافت» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۵۲)؛ علاوه بر آنکه «دریافتن شراب» به معنی «تأثیر کردن آن» باز هم در متن به کار رفته است: «چون شراب دریافت و بختند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۴). آیا ممکن است این خطا به دلیل «شرابی رنگین» جمله اول باشد و مصححان «ی نکره» را در «شرابی» تشخیص نداده باشند؟!

«بعقل مآند کز علم ساخت گنج و سپاه بعدل مآند کز حلم کرد قصر و حصار»

(بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۶۷)

«به عقل مآند کز علم ساخت گنج و سپاه بعدل مآند که ز آهن بکرد قصر و حصار»

(بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۷۸)

مصححان نوشته‌اند: «معنی بیت بر ما روشن نیست. مصرع دوم آیا تلمیح دارد به آیه ۲۵ سوره حدید؟» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۷۸، پانوش ۸). چرا مصححان باید بیت را به صورتی تغییر دهند که برای خودشان هم مبهم است؟ معنی با تصحیح فیاض روشن است: شاعر در مصرع اول، مسعود را به «عقل» تشبیه می‌کند و در مصرع دوم به «عدل» و می‌گوید مانند عقل که گنج و سپاهش علم است، مسعود هم علم را به کار گرفت و مانند عدل که قصر و حصارش حلم یعنی بردباری است، مسعود هم بردباری پیشه کرد. دو مصرع با هم قرینه هستند: «عدل» قرینه «عقل» و «قصر و حصار» قرینه «گنج و سپاه» است. طبیعی است که «حلم» به‌عنوان قرینه «علم» مناسب‌تر است تا «آهن»؛ زیرا آنها اسم معنی هستند و «آهن» اسم ذات. از آن گذشته با «آهن» (= شمشیر) می‌توان حکومت ساخت، ولی قصر و حصار خیر.

«و هنوز تخت زرین و تاج و مجلس‌خانه راست نشده بود که آن را زرگران در قلعت راست می‌کردند و

پس از این بروزگار دراز راست شد» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۶۵۵)

«و هنوز تخت زرین و تاج و مجلس‌خانه راست نشده بود تا آن را زرگران در قلعت راست می‌کردند و

پس از این به‌روزگار دراز راست شد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۴۹۹)

گذشته از اینکه معلوم نیست چرا مصححان «تا» را بر «که» ترجیح داده‌اند؛ درحالی‌که «که» به معنی زیرا که است و هماهنگ با بافت معنایی عبارت. در توضیح «درگر» نوشته‌اند: «مخفف درودگر و به معنی نجار است، هرچند اینجا شائبه مرواریدکار هم به ذهن می‌آید» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۲۰۱). نخست باید گفت این تخت، تخت معمولی نبوده که نجاران آن را درست کنند؛ تختی از طلا بوده است. چنان‌که بیهقی توصیف می‌کند: «تخت همه از زر سرخ بود» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۴۳) و حتی بالش‌های روی تخت نیز «از شوشه زر بافته» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۴۳) و بقیه ابزارآلات آن هم طبق توصیف بیهقی از زر و جواهرات است، به‌جز «چهار صورت رویین» که «دستها بیازیده و تاج را نگاه میداشتند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۴۳) و قطعاً اینها کار زرگران خواهد بود، نه نجاران و اگر دیگری هم در کار مشارکت کرده باشند، قاعدتاً باید تحت نظارت زرگران کار را انجام داده باشند؛ از این رو نسبت دادن کار به زرگران منطقی است؛ دوم اینکه اگر مرواریدکار هم در نظر بگیریم، باید ابتدا چیزی ساخته شود و بعد روی آن، مروارید کار گذاشته شود؛ علاوه بر همه اینها، از «تاج» هم سخن گفته شده و قطعاً تاج شاه، چوبی نبوده که به دست نجاران ساخته شود.

«ایشان را قومی مجرد باید چون ایشان با مایه و بی‌بنه تا ایشان را مالیده آید» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۷۷۰)

«ایشان را قومی مجرد باید چون ایشان با مایه‌دار تا ایشان را مالیده آید» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۹۱)

سخن از ترکمانان و راه مقابله با آنان است. دو ویژگی ترکمانان موجب پیروزی آنان شده بود: یکی سبک‌بار بودن، برخلاف سپاه مسعود که باروبنه فراوان به همراه داشتند و دیگری مهارت در سوارکاری. «بامایه» در اینجا مقابل «بی‌مایه» و «کم‌مایه» است که در تاریخ بیهقی شواهد متعدد دارد^۲ و در اینجا یعنی «جنگاور». امیر باتوجه به این دو ویژگی ترکمانان می‌گوید برای مقابله با آنان باید گروهی مانند خودشان را اعزام کنیم که هم «بامایه» یعنی جنگاور و هم «بی‌بنه» یعنی سبک‌بار باشند؛ چنان‌که در ادامه ماجرا می‌خوانیم: «بر جمله عادات و شعبده خصمان واقف گشتیم و سر و سامان جنگ ایشان دریافتیم؛ همچون ایشان قومی بی‌بنه بر ایشان خواهیم گماشت و ما مایه‌دار باشیم تا جهان از ایشان پاک کرده شود» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶۰۳)؛ اما در تصحیح جدید مشخص نیست «بامایه‌دار» به چه معنی است و اصلاً چنین ساختی در زبان فارسی وجود دارد؟ و اگر منظور کسی است که قرار است بنه‌های آنها را حمل کند، آیا با «قومی مجرد» تضاد ندارد؟ در تاریخ بیهقی «مایه‌دار» چندین بار به کار رفته،^۳ اما «بامایه‌دار» نه در تاریخ بیهقی آمده است و نه در فرهنگ‌ها.

«امیر بغداد [نیز نامه] نبشته بود و تقریبا کرده، که بشکوهید از حرکت این پادشاه» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۸۱۵)

«امیر بغداد نبشته بود و تقریبا کرده، که نه بشکوهید از حرکت این پادشاه» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶۳۳)

اگر امیر بغداد از حرکت مسعود نترسیده، برای چه نامه نوشته و تقرب کرده است؟ بیهقی در جای دیگر نیز از حرکت ترسندگان سخن گفته است: «و این روز تا شب کسانی که ترسیده بودند می‌آمدند و نثار می‌کردند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۴۶).

۲-۳. بی‌توجهی به سبک تاریخ بیهقی

تاریخ بیهقی ویژگی‌های سبکی خاصی دارد که در مجموع آن را متفاوت از دیگر آثار هم‌دوره و قبل و بعد از خود کرده است؛ بنابراین، مصحح به هنگام تصحیح باید به بافت کل آن توجه کند تا برای تصحیح از آن یاری بگیرد و نیز به سبک منحصر به فرد اثر آسیب نرساند. به نظر می‌رسد مصححان به این امر توجه چندانی نداشته‌اند؛ زیرا افزایش و کاهش‌هایی در متن اعمال کرده‌اند که به سبک غالب اثر آسیب رسانده است. نمونه‌های زیر نشان از این موضوع دارد:

۱. در تاریخ بیهقی، شاهان همیشه از ضمیر «ما» و فعل جمع درباره خود استفاده می‌کنند. مصححان با غفلت از این نکته، برخی فعل‌ها را مفرد کرده و یکدستی متن را از بین برده‌اند:

«و چون خدای عزوجل بدان آسانی تخت ملک بما داد اختیار آن است که عذر گناهکاران پسندیریم و

بگذشته مشغول نشویم» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۲۵)

«و چون خدای عزوجل بدان آسانی تخت ملک بما داد اختیار آن است که عذر گناهکاران پسندیریم و

بگذشته مشغول نشوم» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۰)

در این عبارت ضمیر «ما» جمع است، پس فعل هم باید جمع باشد؛ چنان‌که در ادامه (دو سطر بعد) می‌خوانیم: «و ما این بنشاپور شنیده بودیم» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۰). در عبارت زیر نیز همین بی‌توجهی هویدا است:

«عبدوس گفت خداوند می‌گوید می‌شنویم ...» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۴۶۳)

«عبدوس گفت خداوند می‌گوید می‌شنوم ...» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۴۷)

قطعاً همان‌طور که فیاض آورده، «می‌شنویم» درست است؛ زیرا شاه هیچ‌گاه به صیغهٔ متکلم وحده دربارهٔ خود سخن نمی‌گوید و شواهد آن بیش از آن است که نیاز به ذکر داشته باشد.

«رای بر آن قرار می‌گیرد که بدین زودی سوی غزنین نرویم و از اینجا سوی بلخ کشیم و خوارزمشاه را که

اینجاست و همیشه از وی راستی دیده‌ایم ... از حد گذشته بنوازیم و بخوبی بازگردانیم» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۷۴)

«رای بر آن قرار می‌گیرد که بدین زودی سوی غزنین نروم و از اینجا سوی بلخ کشم و خوارزمشاه را که

اینجاست همیشه از وی راستی دیده‌ام ... از حد گذشته بنوازیم و بخوبی بازگردانیم» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۷)

چنان‌که ملاحظه می‌شود، در تصحیح جدید، فعل‌های ابتدای عبارت (نروم، کشم و دیده‌ام) مفرد است، ولی ادامهٔ فعل‌های گفتار مسعود (بنوازیم، بازگردانیم) تا آخر جمع است. علاوه بر آنکه وصل کردن جمله‌ها با واو ربط از ویژگی‌های سبکی کتاب است و حذف «و» بین جمله‌های «خوارزمشاه... اینجاست» و «همیشه ... دیده‌ام» ناموجه به نظر می‌رسد.

۲. در تاریخ بیهقی فقط شاه است که از ضمیر «ما» و در نتیجه فعل جمع برای خود استفاده می‌کند. مصححان

در عبارت زیر این نکته را نادیده گرفته و در عبارتی که از قول خواجه احمد میمندی است، فعل را تبدیل به جمع کرده‌اند:

«روی بدیشان کرد و گفت فردا چنان آید که هر چه از شما پرسم جواب توانید دادن و حوالت نکنید»

(بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۱۹۴)

«روی بدیشان کرد و گفت فردا چنان آید که هر چه از شما پرسیم جواب توانید دادن و حوالت نکنید»

(بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۴۷)

۳. در تاریخ بیهقی پادشاه (یا هر فردی که مقامش بالاتر از گوینده باشد) هیچ‌گاه به صورت مستقیم و با فعل

دوم‌شخص خطاب نمی‌شود؛ بنابراین، تبدیل «می‌گوید» به «می‌گویی» در عبارت زیر خطاست:

«گفتم هر چه خداوند اندیشیده است عین صوابست و جز این که می‌گوید شاید کرد» (بیهقی، ۱۳۵۶،

ص. ۷۴)

«گفتم هر چه خداوند اندیشیده است عین صواب است و جز این باب که می‌گویی شاید کرد» (بیهقی،

ص. ۱۴۰۱، ص. ۵۷)

علاوه بر اینکه با افزودن «باب» معنای جمله چنین خواهد شد که جز این موضوع که می‌گویی، شاید کرد!

۳. در تاریخ بیهقی اگر مخاطب مقامش پایین‌تر از گوینده باشد، همیشه با فعل دوم‌شخص مفرد خطاب

می‌شود؛ از این‌رو در عبارت زیر در گفت‌وگوی بونصر مشکان با بیهقی، تبدیل فعل دوم‌شخص به سوم‌شخص نادرست است؛ چنان‌که فعل ادامهٔ متن هم «نگویی» است:

«چون نان بخوردیم خالی کرد و گفت من دانم که این نه سخن امیر بود حق صحبت و ممالحت دیرینه نگاه

دار و اگر آغاجی سخن دیگر گفته است و حجت گرفته تا با من نگویی بگوی» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۱۷۹۲)

«چون نان بخوردیم خالی کرد و گفت من دائم که این نه سخون امیر بود حق صحبت و ممالحت دیرینه نگاه

دارد و اگر آغاجی سخن دیگر گفته است و حجت گرفته تا با من نگویی بگوی» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶۱۲)

۴. در تاریخ بیهقی هیچ گاه برای شاه از فعل جمع استفاده نمی‌شود؛ بنابراین، ضبط فعل به صورت جمع در

عبارت زیر درست نیست:

«اگر خداوند بر اثر ایشان بیامدی یک تن زنده نماندی و جان نبردی اگر دیگر باره کمر جنگ بندد یک

تن از شما نماند» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۷۶۸)

«اگر خداوند بر اثر ایشان بیامدی یک تن زنده نماندی و جان نبردی اگر دیگر باره کمر جنگ بندد یک

تن از شما نماند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۹۰)

مصححان در پانوشت توضیح داده‌اند که «یعنی سلطان و لشکریان» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۹۰). بدیهی است

فاعل که «خداوند» است با لشکریان به سراغ دشمن می‌رود، نه تنها؛ اما تأکید گوینده در اینجا بر حضور شاه

به‌شخصه در جنگ است. همین اشکال در عبارت زیر نیز وجود دارد:

«و فرمود تا غلامان ... را بکوشک کهن محمودی فرود آوردند» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۶۸۹)

«و فرمودند تا غلامان را ... به کوشک کهن محمودی فرود آوردند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۲۴)

۵. تفاوت ظریفی بین فعل مضارع التزامی بدون «ب» و با «ب» وجود دارد: در اولی گوینده آگاهی شخص را

مفروض می‌داند و بر آن صحنه می‌گذارد، اما در دومی، گویی به وجود چنین آگاهی در شخص مورد نظر اعتقاد

ندارد؛ بنابراین، در پی آگاهی دادن به اوست؛ برای مثال اگر گفته شود «امیر بدانند که ...» پندار گوینده این است که

امیر متوجه قضیه نیست و با این فعل می‌خواهد او را آگاه کند؛ اما وقتی گفته می‌شود «امیر داند که ...» یعنی امیر

خودش موضوع را می‌داند و فقط از باب یادآوری این سخن گفته می‌شود؛ به عبارت دیگر «بدانند» مضارع التزامی

است و با التزام و باید همراه است، اما «دانند» در معنی مضارع اخباری یعنی «می‌دانند» است. سبک تاریخ بیهقی

نشان می‌دهد که کارگزاران دربار در گفت‌وگو با شاه، همیشه شکل بدون «ب» این فعل را به کار می‌برند که به

معنی «می‌دانند» است: «امیر داند که از برادر این کار بزرگ برنیاید» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۱) و «گفت ملک داند

که خاندان میکاییلیان خاندانی قدیم است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۳). بی‌توجهی به این نکته ظریف و ویژگی بارز

سبکی کتاب در رسانایی متن اخلال ایجاد کرده است:

[بونصر] «گفت خداوند داند که بوسهل مردی خردمند و با رای است» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۷۲۱)

[بونصر] «گفت خداوند بدانند که بوسهل مردی خردمند و با رای است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۴۹)

۶. یکی از ویژگی‌های بارز سبکی کتاب، به کار بردن «سخت» در نقش قید است؛ اما در عبارت زیر

مصححان آن را تبدیل به «سخن» کرده‌اند. آیا فعل «سخن کردن» داریم؟:

«خداوند این سخت نیکو کرد» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۶۷۱)

«خداوند این سخن نیکو کرد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۱۱)

۳-۳. نادیده‌انگاشتن بسامد شواهد

بسامد شواهد می‌تواند در بزنگاه‌ها مصحح را در خوانش درست‌تر متن یاری دهد. در تاریخ بیهقی برخی

جمله‌ها آن قدر تکرار شده‌اند که می‌توان آنها را تکیه‌کلام‌های بیهقی در نظر گرفت. یکی از این تکیه‌کلام‌ها «مانند

آن یاد نداشت/ نداشتند» است که معمولاً برای نشان‌دادن بزرگی و عظمت چیزی، کاری یا حادثه‌ای به کار می‌رود: «و روزی بود که کس مانند آن یاد نداشت» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۲)، «از آن فرشها که حسنک ساخته بود از جهت آن بناها که مانند آن کس یاد نداشت» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۲)، «و نماز دیگر را پول آنچنان شد که بر آن جمله یاد نداشتند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۵۹)، «و چنین قحط بنشابور یاد نداشتند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶۲۸) و ... در عبارت زیر، مصححان با نادیده‌انگاشتن شواهد فراوان این جمله در کتاب، «یاد» را حذف کرده و در پانویس توضیح داده‌اند که «نداشتند اینجا یعنی حرمت نهاده بودند یا نداده بودند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۷۰):

«رسول خلیفه در رسید با عهد و لوا و نعوت و کرامات چنانکه هیچ پادشاه را مانند آن یاد نداشتند» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۹۳)

«رسول خلیفه در رسید با عهد و لوا و نعوت و کرامات چنانکه هیچ پادشاه را مانند آن نداشتند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۷۰)

نمونه دیگر «راست کردن» به معنی «آماده کردن» است: «و خلعت‌ها راست کردند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۹)، «راست کرده بودند که چه باید کرد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۱)، «دیوانها آنجا راست کرده بودند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۳۸)، «و پس مهدها که راست کرده بودند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۸۷) و ... مصححان باز هم این شواهد را نادیده گرفته و «راست» را حذف کرده‌اند:

«و امیر برنشست و بخانه زرین آمد بر بام که مجلس شراب آنجا راست کرده بودند» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۶۸۹)

«و امیر برنشست و به خانه زرین آمد بر بام که مجلس شراب آنجا کرده بودند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۲۳)

همچنین «کار راست کردن» به معنی «مقدمات کار را آماده کردن» در کتاب فراوان به کار رفته است؛ از جمله: «فضل... آنچه نیشتنی بود نبشت و کار راست کرد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۳۰). «بوسهل زوزنی بیرون آمد و کار راست کردند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۳۸). «چون سرای بیاراستند و کارها راست کردند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۴۷). بی‌توجهی به شواهد و تغییر دادن عبارت زیر، معنای آن را با چالش مواجه کرده است:

«و این حدیث را پوشیده دار و بازگرد و کار راست کن تا بنزدیک امیر روی» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۰۸)

«و این حدیث را پوشیده دار و بازگرد و کاری راست کن تا بنزدیک امیر روی» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۵۸)

آیا نزد امیر رفتن به راحتی امکان‌پذیر بوده و فقط نیاز به بهانه داشته است که «کاری» راست کند؟ روشن است که هر وقت بیهقی به نزد امیر می‌رفته است، همه می‌دانسته‌اند که از سوی استادش پیغامی برای امیر دارد. در ادامه نیز «کار رفتن ساختن» را که آن نیز در تاریخ بیهقی به معنی «مقدمات رفتن را فراهم کردن» آمده است،^۴ به «کار دستی بخواستن» تغییر داده و توضیحی هم درباره آن نداده‌اند:^۵

«من بازگشتم و کار رفتن ساختم و بنزدیک وی بازگشتم» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۰۸)

«من بازگشتم و کار دستی بخواستم و بنزدیک وی بازگشتم» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۵۸)

از دیگر جمله‌های تکرارشونده در تاریخ بیهقی «هنر آن است/ بود» است که معادل امروزی آن، «حسن کار این است/ بود» یا «خوبیش این است/ بود» می‌شود:

«و هنر آن بود که کشتیهای دیگر بدو نزدیک بودند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۰۵)، «و هنر بزرگتر آنکه لشکر آسوده است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۷۲۷)، «پس گفت هنر بزرگ آن است که روزی خواهد بود جزا و مکافات را در آن جهان» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۹۱) و... مصححان بدون توجه به این شواهد، در عبارت زیر «هنر» را تبدیل به «بهتر» کرده‌اند:

«و هنر آن بود که آن کوه پست بود و خاک‌آمیز و از هر جانبی برشدن راه داشت» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۱۴۰)
«و بهتر آن بود که آن کوه پست بود و خاک‌آمیز و از هر جانبی برشدن راه داشت» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۰۷)
۳-۴. تغییرات بی‌توجیه

مصححان گاه واژه یا واژه‌هایی را تغییر داده‌اند، بدون آنکه توضیحی درباره معنای آن ارائه دهند؛ از جمله:
- «غازی را با ایشان آنجا بنشانند اما با بند که شرط بازداشتن این است احتیاط را» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۰۷)
«غازی را با ایشان آنجا بنشانند اما با بند که به شرط بازداشتن این است و احتیاط را فرونگذارند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۳۳)

در تصحیح فیاض عبارت روشن است؛ امیر درباره غازی سفارش می‌کند که در قلعه او را نیکو نگاه دارند، اما برای رعایت احتیاط همچنان با بند باشد؛ زیرا رسم زندانی کردن همین است. کاش مصححان توضیح می‌دادند منظور از «به شرط بازداشتن» چیست؟

«علی رایض حسنگ را به بند می‌برد و استخفاف می‌کرد و تشی و تعصب و انتقام می‌بود» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۲۴)

«علی رایض حسنگ را به بند می‌برد و استخفاف می‌کرد و تفشی و تعصب و انتقام می‌نمود» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۷۰)

«تشی» به معنی «انتقام‌جویی کردن به منظور تسکین فشار روحی» (انوری، ۱۳۸۱) است و همان است که امروز «خنک‌شدن دل» می‌گوییم. این واژه در متون دیگر هم شاهد دارد؛^۶ اما «تفشی» نه در متون به کار رفته، نه در فرهنگ‌ها آمده و نه مصححان توضیحی برای آن آورده‌اند؛ علاوه بر آنکه در سطور پیش هم این واژه را به همین شکل تغییر داده، اما در پانویس اشاره‌ای به اینکه در تصحیح فیاض چنین نیست، نکرده‌اند (نک. بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۶۹).

- «و بر بو طاهر تبانی که از اکابر تبانیان بود و یگانه در فضل و علم و ورع و خویشنداری و با این همه قدی و دیداری داشت سخت نیکو و خط و قلمش همچون رویش ...» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۴۸)

«و بر بو طاهر تبانی که از اکابر تبانیان بود و یگانه در فضل و علم و ورع و خویشنداری و با این همه قدری و دیداری داشت سخت نیکو و خط و قلمش همچون رویش ...» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۸)

در پانویس گفته‌اند: قدی هم بی‌وجه نیست (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۸۸). مصححان توجه نکرده‌اند که بخش اول عبارت، توصیف ویژگی‌های معنوی بو طاهر است: فضل، علم، ورع، خویشنداری؛ بنابراین، طبیعی است که بخش دوم، ویژگی‌های ظاهری او را وصف کند: قد و چهره. اگر «قدری» درست باشد، چه نیازی به «با این همه» است؟ زیرا طبیعی است که چنین کسی قدر داشته باشد؛ علاوه بر آنکه «قدر» با «چهره» تناسبی ندارد که در

کنار هم قرار گیرند. آوردن «قد و چهره» را در کنار هم در توصیف افسوس مسعود بر مرگ سستی نیز می‌بینیم: «و امیر سخت غمناک شد چه سستی شایسته و شهیم و با قد و منظر و هنر بود» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۹۵).

– «امیر مسعود انگشتی پیروزه بر آن نگین نام امیر بر آنجا نبشته بدست خواجه داد ... و خواجه بستد» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۱۹۱)

«امیر مسعود انگشتی پیروزه بر آن نگین نام امیر بر آنجا نبشته بدست خواجه داد ... و خواجه به دست بستد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۴۵)

مصححان توضیحی برای افزودن بی‌وجه «به دست» نیاورده‌اند. «به دست ستدن» یعنی چه؟ مگر ستدن به طور معمول با «دست» انجام نمی‌شود؟ لازم به توضیح است که در تاریخ بیهقی و متون دیگر «از دست ستدن» داریم، ولی «به دست ستدن» خیر.

– «امیر مسعود گفت: عبدالغفار را از ادب چیزی بیاید آموخت. وی قصیده‌یی دو سه از دیوان متنبی و "قفانبک" مرا بیاموخت» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۱۳۳)

«امیر مسعود گفت: عبدالغفار را از آداب چیزی بیاید آموخت. وی قصیده‌یی دو سه از دیوان متنبی و "قفانبک" مرا بیاموخت» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۰۲)

«ادب» همان است که امروز به آن «ادبیات» گفته می‌شود؛ یعنی آثار مکتوبی که به شیوه‌ای هنری ارائه شده است؛ اما «آداب» به معنی «قاعده‌ها، روش‌ها، سنت‌ها و رسم‌های رایج در فرهنگ هر جماعت و قومی» (انوری، ۱۳۸۱) است. بیهقی بارها «ادب» و «آداب» را به همین معانی به کار برده است: «یگانۀ روزگار بود در ادب و لغت و شعر» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۱۶)، «اما بازار فضل و ادب و شعر کاسدگونه می‌باشد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۷۴)، «بر همه آداب ملوک سوار شد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۹۷)، «یگانۀ روزگار بود به همه آداب سیاست و ...» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶۹۷). روشن است وقتی که در ادامه می‌گوید «قصیده‌یی دو سه» به او آموخته است، قصیده جزء ادب شمرده می‌شود، نه آداب.

– «و تاش و همهٔ مقدمان نزدیک وی بودند و همگان را دندان‌مزد داد» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۴۹۸)

«و تاش و همهٔ آن‌قدا نزدیک وی بودند و همگان را دندان‌مزد داد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۷۹)

تاش سپاه‌سالار ری است و به همراه دیگر مقدمان لشکر در مهمانی طاهر دبیر بوده است، اما قدا چگونه نزد طاهر دبیر بودند؟ کاش مصححان توضیح می‌دادند که منظور از «آن قدا» کیست که آن را بر «مقدمان» ترجیح داده‌اند.

– «مواضعه بستدم و بدرگاه بردم و امیر را بزبان خادم آگاه کردم که مواضعه آوردم. مرا پیش خواند و مثال داد که کسی را بار نباید داد و مواضعه بستد و تأمل کرد» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۸۸۶)

«مواضعه بستدم و به درگاه بردم و امیر را بزبان خادم آگاه کردم که مواضعه آوردم. مرا پیش خواند و مثال داد که کسی را نباید داد و مواضعه بستد و تأمل کرد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶۹۵)

ماجرای روشن است. امیر برای خواندن مواضعه و تأمل در آن، دستور می‌دهد به کس دیگری اجازه ورود ندهند، اما با حذف «بار» معنای عبارت چیست؟ به چه کسی چه چیزی را نباید داد؟

- «اگر رای عالی بیند جواب مواضعه بنده نویسد و [خداوند] بخط عالی توقیع کند» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۸۸۶)
«اگر رای عالی بیند جواب مواضعه بنده نویسد و به خط توقیع کند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶۹۵)
در تصحیح فیاض، بیهقی به امیر می گوید اگر صلاح بدانید من جواب مواضعه را بنویسم و شما هم به خط خودتان توقیع کنید، اما با این تصحیح اولاً معلوم نیست چه کسی قرار است مواضعه را توقیع کند و ثانیاً مگر توقیع کردن بدون خط هم می شود؟

۳-۵. خوانش ناموجه متن

مصححان گاه در خوانش متن به خطا رفته اند. نمونه های زیر از این جمله است:

- «آنگاه بفرمود مهر کردند و پس به خادم دعا [گو] سپردند با نامه» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۴۷۲)

«آنگاه بفرمود مهر کردند و پس به خادم دعا سپردند با نامه» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۵۵)

نوشته اند: «به نظر می رسد که خادم دعا شغلی رسمی بوده است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۵۵)؛ یعنی خادمی که کارش دعا کردن بوده است؟! گوینده این سخنان بوبکر سلیمانی، رسول خلیفه است که در ص ۳۵۳ از او سخن گفته شده است. از سطر آخر ص ۳۵۴ (چنان که خود مصححان هم در گیومه گذاشته اند) تا سطر دوم ص ۳۵۶ از قول همین رسول است. رسول به جای اینکه بگوید خلیفه منشوری را که به نام مسعود نوشته بود به من سپرد، از باب احترام به امیر و تواضع، خود را «خادم دعاگو» می نامد؛^۷ چنان که در ادامه پس از سخن از دیگر خلعت ها می گوید: «و این همه در آن مجلس به من تسلیم کردند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۵۶).

- «و از پروان برفتند و هم چنین با شادی و نشاط می آمدند تا منزل بلق» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۲۲)

«و از پروان برکفتند و هم چنین با شادی و نشاط می آمدند تا منزل بلق» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۴۵)
نوشته اند: «برکفتند یعنی باشتاب و شادمان و بر طبل و دهل زنان رفتند، به اصطلاح امروز کوبیدند و رفتند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۰۴۰). این توضیح تناقض دارد: ۱. چطور می شود هم باشتاب رفت و هم شادمانه بر طبل و دهل کوبید؟! ۲. در اصطلاح امروز «کوبیدند و رفتند» چنین معنایی ندارد. امروز «کوبیدند و رفتند» یعنی باشتاب و بدون توقف رفتند؛ علاوه بر اینکه «برکفتن» در تاریخ بیهقی به کار نرفته، اما «برکوفتند» فقط یک بار و آن هم به معنی «حمله بردن» به کار رفته است: «میمنه علی تگین نماز پیشین بر میسره خوارزمشاه برکوفتند و نیک بکوشیدند و هزیمت بر خوارزمشاه افتاد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۳۰). نیز «برکفتن» در هیچ یک از فرهنگ ها نیامده است و شاهی هم در متون ندارد.

- «امروز که این تصنیف می کنم با این شغل است و بریدی برین مضموم» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۵۸)

«امروز که این تصنیف می کنم با این شغل است و بریدی برین مضمون» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۷۳)

مصححان در پانوشت همان صفحه نوشته اند: «مضمون در اینجا به معنی ضمنی و درضمن است». «مضموم» یعنی «پیوسته» و منظور این است که علاوه بر شغلی که گفته شد، بریدی هم به آن شغل پیوسته شد؛ چنان که در این عبارت هم می بینیم: «چون رسولان را با مراد بازگردانیده شود با ایشان باید که رسولان آن جانب محروس مضموم گردند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۰۵). «مضموم گردند» یعنی بیبوندند؛ درحالی که «مضمون» به معنی محتواس است و دو بار در تاریخ بیهقی به همین معنا به کار رفته است: «مضمون نامه ها معلوم ایشان می گردید»

(بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶)، «بعینه همچین بمن از بغلان نبشته بودند که مضمون این ملطفه‌ها چیست» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۳). نکته دیگر اینکه اگر «مضمون» به معنی مورد نظر مصححان می‌بود، دیگر «برین» لازم نداشت.

– «دیگر روز پگاه بر تخت نشست و بار دادند» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۶۱۹)

«دیگر روز پگاه برنشست و بار دادند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۴۷۳)

«برنشستن» در تاریخ بیهقی همه‌جا به معنی «سوار بر اسب شدن» است. مصححان در پانوشت همان صفحه توضیح داده‌اند که «برنشستن این جا یعنی جلوس کردن بر تخت و مسند». چرا بیهقی باید همه‌جا یک فعل را به یک معنی به کار ببرد و استثنائاً در یکجا به معنی دیگر؟!

۳-۶. بی‌توجهی به جایگاه ذوق ادبی در تصحیح متن

یکی از مؤلفه‌های مهم در تصحیح متن بهره‌گیری از ذوق ادبی است، به‌ویژه آنجا که اغلب نسخه‌ها صورت درستی از کلمه یا عبارت و... به دست نداده‌اند. فیاض به‌خوبی از عهده این مهم برآمده است، اما متأسفانه تصحیح جدید از ذوق ادبی چندان بهره‌ای ندارد. نمونه‌های زیر از این دست است:

– «بوسهل با جاه و نعمت و مردمش در جنب امیر حسنک یک قطره آب بود از رودی - فضل جای دیگر

نشیند» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۲۳)

«بوسهل با جاه و نعمت و مردمش در خین امیر حسنک یک قطره آب بود- از روی فضل جای دیگر

نشیند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۶۹)

«خین» در هیچ‌یک از نسخه‌ها نبوده است. در فرهنگ سخن هم ضبط نشده و در لغت‌نامه تنها به‌عنوان شکل دیگر «خون» در برخی از لهجه‌ها ثبت شده و این یعنی در هیچ‌کدام از متون، این واژه نیامده است؛ درحالی‌که «جنب» برای مقایسه هم در تاریخ بیهقی به کار رفته است: «و این در جنب حقهای حاجب سخت اندک است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۳۱۷) و هم به فراوانی در متون دیگر؛ از جمله:

در پیش رای پاکش و در جنب همتش خورشید چون ستاره و دریا چو فرغ‌رست

(معزی، ۱۳۱۸، ص. ۱۲۷)

آن‌چنان‌ت ره نمود ایزد به پاکی تا شدند خرجه‌پوشان فلک در جنب تو ناپارسا

(سنائی، ۱۳۸۵، ص. ۳۸)

به نظر نمی‌رسد نادیده‌گرفتن این شواهد و وارد کردن این واژه در متن به‌صرف کاربرد آن در گویش محلی یک شهر موجه باشد.

– «و نکته‌یی چند سبک از هر دستی از آن بگویم که فایده‌هاست درین» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۵۰)

«و نکته چند سبک‌دستی از آن بگویم که فایده‌هاست درین» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۹۰)

مصححان ضمن توضیح «سبک‌دستی» کنایه از شتاب و جلدی که با دست کنند، می‌نویسند: «ظاهراً می‌گوید گذرا و شتابان چند نکته ساده بگویم و بگذرم» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۹۹۳). اگر چنین می‌بود یا باید «با سبک‌دستی» به کار می‌برد و یا «سبک‌دست»؛ زیرا در زبان فارسی، «سبک‌دستی» ساخت قیدی ندارد؛ علاوه بر آنکه «از هر دستی» از عبارتهای پرکاربرد تاریخ بیهقی است: «و حاضرانی که بودند از هر دستی برتر و فروتر»

(بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲)، «و آلت سفر از هر دستی» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۳)، «و سیصد پاره بلور از هر دستی» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۴۱۲) و ...

- «و قلعت همچنین عروسی بکر بود» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۷۰۳)

«و قلعت همچنین عروس بر کار بود» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۳۵)

مصححان توضیح داده‌اند که معنی این است که «همچنان آراسته و دست‌نخورده مثل عروس بر جای بود» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۲۱۴). باید گفت این همان معنی «عروسی بکر» است، اما «برکار بودن عروس» یعنی چه؟ و جایی چنین تعبیری دیده شده است؟

- «مدد باید کرد و از ما امید داد این گرگ پیر را تا آن کار چون حسنگ ساخته آید در چهار و پنج ماه» (بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۹۳۴)

«مدد باید کرد و از ما امید داد این گرگ پیر را تا آن کار چون جنگ ساخته آید در چهار پنج ماه»

(بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۷۳۹)

فیاض (نک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۹۳۴، پانوش ۱۰) توضیح داده که «عبارت "چون حسنگ" ظاهراً و بلکه یقیناً غلط است و صحیح آن "چون جنگ" است به معنی درست و بقاعده». مصححان آن را تبدیل به «چون جنگ» کرده و نوشته‌اند ضبط و معنی پیشنهادی فیاض را دلپذیر نیافته و «چون جنگ» را به معنی کاری به اهمیت یک جنگ ترجیح می‌دهند (نک: بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۲۸۶-۷). به نظر می‌رسد مصححان متوجه منظور متن نشده‌اند که آن را «به اهمیت یک جنگ» دانسته‌اند. باتوجه به متن، امیر می‌خواهد کار سامان گیرد و برای همین می‌گوید باید این گرگ پیر را از ما امید داد. در تأیید ذوق سلیم فیاض که «چون جنگ» را صحیح دانسته، این ابیات نیز درخور توجه است:

شکر ایزد را کان انده و آن غم بگذشت

کار چون چنگ شد و انده چون کوه چو ذر

(فرخی، ۱۳۷۱، ص. ۱۴۳)

مطربا بهر خدا زخمه مستانه بزن

تا ز زخمه خوش تو ساخته چون چنگ شویم

(مولانا، ۱۳۷۵، ص. ۶۲۴)

- «شکر» خادم را معلوم نیست بر چه اساسی «شکر» حرکت‌گذاری کرده‌اند (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۷۴۴).

گفتمنی است که نام خادمان معمولاً چیزهای خوشایند بوده است؛ مانند عنبر و لالا و جوهر و ... شکر یکی از همین نام‌های خوشایند و از نام‌های عام غلامان بوده و شاعران با آن مضمون‌سازی هم کرده‌اند (نک: کانال تلگرامی میلاد عظیمی^۱). نکته دیگر اینکه احتمالاً آسانی تلفظ هم در این نام‌گذاری‌ها بی‌تأثیر نبوده است؛ درحالی که «شکر» به خاطر داشتن دو حرف ساکن متوالی، تلفظ آسانی ندارد. در تاریخ بیهقی «بشارت» که می‌توان آن را در راستای همین نام‌های خوشایند و خوش تلفظ شمرد هم آمده است: «و کلیدها بدست خادمی است که او را بشارت گویند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۱۱۱).

^۱ <https://t.me/n00re30yah>

۴. نتیجه‌گیری

تصحیح متنی چون تاریخ بیهقی نیازمند دانش چندوجهی مصحح و ابزارهای مختلف این حوزه مطالعاتی است و انتظار می‌رود با توجه به جایگاه ممتاز این اثر، دقت و احتیاط لازم صورت گیرد تا اثری سخته عرضه گردد و گامی روبه‌جلو در زمینه بیهقی‌پژوهی برداشته شود و راه برای پژوهش‌های بعدی هموارتر گردد. در پی خوانش انتقادی آخرین ویراست تصحیح یاحقی و سیدی از تاریخ بیهقی، برآورد نگارنده این است که برخی از عمده‌ترین معیارهای یک تصحیح علمی و جامع نادیده انگاشته شده است. در تصحیح یک متن شاخص، توجه به برخی مؤلفه‌ها ضرورت ویژه‌ای دارد؛ مؤلفه‌هایی چون در نظر داشتن بافت هنجارمند معنایی متن، توجه و تأکید بر سبک اثر، توجه به ارزش بسامد شواهد، جرح و تعدیل‌های موجه و درک اهمیت جایگاه ذوق ادبی در تصحیح متن که به نظر می‌رسد در تصحیح یاحقی و سیدی از تاریخ بیهقی به این مؤلفه‌ها توجه چندانی نشده و به موازات آن، بدخوانی‌هایی صورت گرفته که در اغلب موارد به ناسازواری‌های متن انجامیده است. نکته شایان توجه این است که اختلاف ضبط‌هایی که در تصحیح جدید دیده می‌شود، در اکثر موارد همان‌هایی است که در اختیار فیاض بوده و او آنها را مناسب ندیده و به پانوش منتقل کرده است. اگر قرار بود همه نشانه‌های عدول از هنجارهای یک تصحیح قاعده‌مند را در تصحیح یاحقی و سیدی از تاریخ بیهقی نشان دهیم، سخن به درازا می‌کشید؛ از این رو ذیل چند مدخل اصلی کوشیدیم نابسندگی این تصحیح را یادآور شویم. نگارنده امیدوار است این مقاله بتواند موجب دقت بیشتر مصححان متون ارزشمند ادب فارسی و نیز انگیزه‌ای برای ویراست مجدد تصحیح تاریخ بیهقی از سوی مصححان آن شود.

پی‌نوشت‌ها

۱. مصححان بعضی جاها نام فیاض را نیاورده‌اند؛ از جمله: (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۳۰، پانوش ۵؛ بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۱۹، پانوش ۱۰؛ بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۲۴، پانوش ۲) بعضی جاها توضیح فیاض را نیاورده‌اند؛ از جمله: توضیح فیاض در پانوش ۳ ص ۷۶ در باره «دانستند» (نک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۷۶) توضیح فیاض در پانوش ۴، ص. ۳۰۷ درباره احتمال «نکته‌یی و نادره‌یی» (نک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۰۷) حدس فیاض در پانوش ۲ ص ۳۶۹ درباره «شاید باسکند اوستاد» بوده (نک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۳۶۹) و از همه مهم‌تر در یک جا پس از دادن نسخه‌بدل‌ها نوشته‌اند: «با این ضبط و به رغم توضیح فیاض معنا روشن است و گویا اشاره است به نامه‌ای که قدرخان در پاسخ نامه مسعود نوشته است، هرچند ذکر آن در این کتاب نیامده است» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۱۳، پانوش ۳). با این توضیح خواننده می‌پندارد مصححان موفق به کشف نکته‌یی شده‌اند که فیاض از آن غافل بوده؛ اما با رجوع به فیاض (نک: بیهقی، ۱۳۵۶، ص. ۲۸۰، پانوش ۲) روشن می‌شود که این توضیح فیاض است: «شاید "چنان نبشت" اشاره به نامه‌یی است که خان به مسعود نوشته بوده است، اما از آن در این کتاب ذکری نیست».

۲. «آنجا قومی‌اند نابکار و بی‌مایه» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۴۶)

«و آن دو حامل ذکر کم‌مایه فریفته شدند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۲۱۵)

۳. قلب و میمنه و میسر و جناح‌ها و مایه‌دار و ساقه و مقدمه راست می‌رفتند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۴۸۱)

- «و خداوند به سعادت به بلخ بنشیند و مایه دار باشد» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۶۵)
۴. از جمله: «کار رفتن می ساختند و علامتها فرو می گشادند» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۶۵۱) و «برخیز کار رفتن بساز که من پس فردا به همه حالها سوی غزنین بازروم» (بیهقی، ۱۴۰۱، ص. ۵۰۴)
۵. مصححان در ویراست قبلی «کاردست» را واژه‌ای نویافته به معنی بهانه و دستاویز شمرده بودند (نک: بیهقی، ۱۳۸۸، ص. ۹۴۶)، اما در ویراست تازه، توضیحات را حذف کرده و فقط واژه را باقی گذاشته‌اند.
۶. از جمله: «و بدان که من انتقام و تشفی را از معایب روزگار مردان شمرم» (منشی، ۱۳۶۲، ص. ۲۸۷) و «پادشاه در مذهب تشفی صلب باشد و در دین انتقام غالی» (منشی، ۱۳۶۲، ص. ۲۹۴) و چنانکه ملاحظه می‌شود در هر دو شاهد با «انتقام» به کار رفته است.
۷. اینکه گوینده در مقابله با امیر، خود را «خادم» بخواند در متون دیگر نیز شاهد دارد؛ از جمله در چهارمقاله در داستان محمد بن زکریای رازی که به شیوه‌ای خاص امیرمنصور سامانی را معالجه می‌کند. وی وقتی به امیر سامانی نامه می‌نویسد، خود را «خادم» می‌خواند: «خادم علاج آغاز کرد و آنچه ممکن بود به جای آورد» (نظامی عروضی، ۱۳۸۸، ص. ۱۸۹).

منابع

- آدینه کلات، فرامر، و ساکت، سلمان (۱۳۹۰). نقد و بررسی تصحیح جدید تاریخ بیهقی. جستارهای نوین ادبی، ۴۴(۱)، ۱۴۹-۱۷۷. <https://doi.org/10.22067/jls.v44i1.11688>
- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۵۶). تاریخ بیهقی (علی اکبر فیاض، مصحح، چاپ دوم). دانشگاه فردوسی.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۳۸۸). تاریخ بیهقی (محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، مصحح، چاپ اول). سخن.
- بیهقی، ابوالفضل (۱۴۰۱). تاریخ بیهقی با تجدید نظر و افزوده‌ها و اصلاحات کامل (محمدجعفر یاحقی و مهدی سیدی، مصحح، چاپ ششم). سخن.
- رستگاری، رضا (۱۳۹۵). نقدی بر تصحیح یاحقی - سیدی از تاریخ بیهقی. آینه میراث، ۱۴(۱)، ۲۰۷-۲۳۱. <https://ensani.ir/fa/article/499950>
- سنایی، مجدود بن آدم (۱۳۸۵). دیوان حکیم ابوالمجد مجدود بن آدم سنائی (به اهتمام محمدتقی مدرس رضوی). سنائی.
- سیدقاسم، لیلیا (۱۳۹۲). نقد نسخ تاریخ بیهقی با تکیه بر آرایش واژگانی و اقتضای حال. جستارهای نوین ادبی، ۴۶(۴)، ۱۳۵-۱۴۸. <https://doi.org/10.22067/jls.v46i4.24194>
- فرخی سیستانی، علی بن جولوغ (۱۳۷۱). دیوان حکیم فرخی سیستانی (به کوشش محمد دبیرسیاقی). زوار. انوری، حسن (۱۳۸۱). فرهنگ بزرگ سخن. سخن.
- محمدی، یدالله، و پارسا، سید احمد (۱۳۹۹). بررسی صحت ضبط سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در دو تصحیح فیاض و یاحقی - سیدی. متن شناسی ادب فارسی، ۱۲(۳)، ۱۹-۴۷. <https://doi.org/10.22108/rpl.2020.121006.1648>
- محمدی، یدالله، و سیداحمد، پارسا (۱۴۰۰). نقد و بررسی وزن سروده‌های فارسی تاریخ بیهقی در تصحیح یاحقی - سیدی. پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، ۹، ۴۳۱-۴۵۳. <https://doi.org/10.30465/crtls.2021.30661.1831>
- معزی، محمد بن عبدالملک (۱۳۱۸). دیوان امیرمعزی (به اهتمام عباس اقبال). کتابفروشی اسلامیه.

منشی، ابوالمعالی نصرالله (۱۳۶۲). *کلیله و دمنه* (مجتبی مینوی، مصحح). دانشگاه تهران.
 مولانا، جلال‌الدین (۱۳۷۵). *کلیات دیوان شمس* (بدیع‌الزمان فروزانفر، مصحح). راد.
 نظامی عروضی، احمد بن عمر (۱۳۸۸). *چهار مقاله و تعلیقات* (محمد قزوینی و محمد معین، مصحح). معین.

References

- Adinehkalat, F., & Saket, S. (2011). A Critical study and Analysis of the New Edition of Tarikh Beihaqi. *New Literary Studies*, 44(1), 149-177. <https://doi.org/10.22067/jls.v44i1.11688> [In Persian].
- Anvari, H. (2002). *Sokhan Compact Dictionary*. Sokhan Publication. [In Persian].
- Beyhaghi, A. (1977). *Bayhaqi's History* (corrected by A. A. Fayyaz). Ferdowsi University of Mashhad. [In Persian].
- Beyhaghi, A. (2009). *Bayhaqi's History* (corrected by M. J. Yahghghi & M. Seyyedi). Sokhan Publication. [In Persian].
- Beyhaghi, A. (2022). *Bayhaqi's History With full revisions & additions & Corrections* (Corrected by M. J. Yahghghi & M. Seyyedi). Sokhan Publication. [In Persian].
- Farrokhi Sistani, A. b. J. (1992). *Hakim Farrokhi Sistani's Divan* (corrected by M. Dabirsiyaghi). Zavvar Publication. [In Persian].
- Mohammadi, Y., & Parsa, S. A. (2020). Investigating the Accuracy of the Recording of the Farsi Poems of Tarikh- e Baihaqi in Two Versions of Fayyaz and Yahaghi–Seyyedi. *Textual Criticism of Persian Literature*, 12(3), 19-47. <https://doi.org/10.22108/rpll.2020.121006.1648> [In Persian].
- Mohammadi, Y., & Parsa, S. A. (2021). Criticism and evaluation of the weight of Persian poems of Beyhaqi History in the correction of Yahagghi-Seyyedi. *Critical Studies in Texts and Programs of Humanities Scinces*, 9, 431-453. <https://doi.org/10.30465/crtls.2021.30661.1831> [In Persian].
- Moezzi, M. b. A. (1939). *Amir Moezzi's Divan* (corrected by A. Iqbal). Islamiyyeh bookstore. [In Persian].
- Monshi, A. N. (1983). *Kalīla wa-Dimna* (corrected by M. Minovi). University of Tehran. [In Persian].
- Nezami Arooz, A. b. O. (2009). *Four essays* (corrected by M. Qazvini & re-edited by M. Moin). Moin Publication. [In Persian].
- Rastgari, R. (2016). A critical review of Yahaqqi-Seyyedi's edition of the Tarikh-e Beyhaqi. *Heritage of Mirror*, 14(1), 207-231. <https://ensani.ir/fa/article/499950> [In Persian].
- Rumi, J. M. (1996). *Divan-i Shams-i Tabrizi* (corrected by B. Foruzanfar). Rad. [In Persian].
- Sana'i, M. (2006). *Sana'i's Divan* (corrected by M. T. Modarresrazavi). Sana'I Publication. [In Persian].
- Seyedghasem, L. A. (2013). Critique on Different Manuscripts of Tarikh-e Beyhaghi Focusing on Word Order and Expediency. *New Literary Studies*, 46(4), 135-148. <https://doi.org/10.22067/jls.v46i4.24194> [In Persian].